

DIE HABSBURGERMONARCHIE 1848–1918. BAND XI.

Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg

1. Teilband: Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas

Szerk. Helmut Rumpler

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2016. 1521 oldal

2014 tavaszán a londoni *Economist* mintegy 25 ezerre tette az első világháborúról 1918 óta megjelent könyvek és egyéb tudományos publikációk számát, de bizonyosra vehetjük, hogy a Nagy Háború centenáriuma ezt az adatot azóta jelentősen megnövelte. Szinte követhetetlen tempóban jelennek meg a különféle rendű és rangú kiadványok az első világháborúról; szerencsére közöttük a legkiválóbb tudományos szakemberek munkáival is találkozhatunk. Az érezhető konjunktúra esetenként még a hosszabb történelmi periódusokat tárgyaló könyvsorozatok kiadóit is arra csábítja, hogy az ezzel az időszakkal foglalkozó köteteknek előnyt biztosítsanak, számítva a kerek évfordulók idején rendre felfokozódó olvasói érdeklődésre. Így kezdte a budapesti Zrínyi Kiadó a négyrészesre tervezett *Magyarország hadtörténete* című sorozatát 2015-ben a III. kötettel, mivel annak időintervalluma 1718-tól 1919-ig terjed. És nem zárható ki, hogy hasonló megmondolás vezérelte az Osztrák Tudományos Akadémia saját kiadóját (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), amikor a Habsburg Monarchia 1848 és 1918 közötti történetét sokoldalúan feldolgozó, szakmai körökben komoly tekintéllyel bíró könyvfolyamának (Die Habsburgermonarchie 1848–1918) záró darabját, a birodalom első világháború alatti működését bemutató XI/1. kötetét előbbre vette. Így azután a könyvsorozat teljessé válására még bizonyosan várni kell, hiszen a teljes X. kötet (Kultur und Gesellschaft) mellett még a XI/3. részkötet (Weltkriegshistoriographie) megjelenése is hátra van. (A XI/2. részkötet – Weltkriegsstatistik Österreich-Ungarn 1914–1918 – már 2014-ben a könyvesboltok polcaira került.)

A most megjelent XI/1. kötet nem csupán azért számít különlegesnek, mert *oron kívül* került publikálásra, s ezzel a kiadó látványosan eltért a sorozat egészét eddig jellemző tematikus szerkesztési elvtől. A korábbi kötetek tudvalévóleg a Habsburg Monarchia történetének utolsó hét évtizedét egy-egy nagy témakör szempontjából vizsgálták. A gazdaság (I. 1973.), a jog és a közigazgatás (II. 1975.), a Birodalom népei (III. 1980.), a vallások (IV. 1985.), a fegyveres erők (V. 1987.), a Birodalom külügyei (VI. 1989. illetve 1993.), az alkotmány és a parlamentarizmus (VII. 2000.), a politikai nyilvánosság és a civil társadalom (VIII. 2006.), a társadalmi struktúrák (IX. 2010.), illetve a kultúra és a társadalom (X. – előkészületben) elemzéseit azonban valójában többnyire csupán 1914-ig terjedtek. Miként a mostani kötetet főszerkesztőként jegyző Helmut Rumpler az előszóban megfogalmazta, a munka során kiderült: a háború 1914-es kitörése, illetve a liberalizmus korszakából a totális rendszerek korába való átmenet olyannyira éles cezúrát jelentett Közép-Európa számára, hogy a világháború éveinek feldolgozásához önálló kötet beiktatása vált szükségessé. (Hogy ez a felismerés mikor tudatosult a sorozat aktuális szerkesztőiben, arra egyéb információk híján csak következtetni tudok: először az V. kötetben szerepel a tervezett későbbi témakörök között egy majdani első világháborús rész.)

A XI/1. kötettel megmutatózó eltérés a tematikus szerkesztési elvtől valójában csak látványos: a narratívának itt is alárendelt szerep jut ugyanúgy, ahogy a sorozat többi darabjában. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a vizsgálatra kiválasztott hetven esztendő periódus a szerkesztésért felelős szakemberek két szakaszra bontották: egy 1914-ig tartóra és egy 1914–1918 közöttire, azaz egy békés és egy háborús időszakra. A modern emberi társadalmak ezen két alapvető létállapotát a történettudomány hasonló módszerekkel vizsgálja – a háború idején nyilván hangsúlyozottan igénybe véve a hadtörténetírás tevékeny szereplését.

Terjedelmi okokból a XI/1. részkötetet (Teilband) két részre (Teil) osztották: ezek a könyvben kezelhetőség érdekében fizikai értelemben is két különálló könyvben kaptak helyet. Közülük az első *A balkáni konfliktustól a világháborúig* címet kapta, ami némileg megtévesztő, mivel az itt közölt tanulmányok egyáltalán nem csak a háború közvetlen előzményeiről, illetve kirobbanásának körülményeiről szólnak. Ez utóbbi témaköröket az első fejezet (*Az európai békétől a világháborúig*) három dolgozata tárgyalja. Günther Kronenbitter a háború politikai és katonai előkészítéséről ír, Hew Strachan pedig a júliusi válságot elemzi. Itt található még Manfred Rauchensteiner tanulmánya is az első világháború – Pierre Nora-i értelemben vett – emlékeztet-helyeiről (Gedächtnisort). Érzésem szerint ennek a dolgozatnak a helyét a szerkesztőnek nem igazán sikerült megtalálnia – ráadásul maga a tanulmány csak kisebb részben szól arról, amit a szerzője címként megadott, és inkább egyfajta rövid összefoglalása a kétéfű sas halálának. A második fejezet Martin Moll írásával kezdődik a háború mentális előkészítéséről. Ezt követi Rudolf Jeřábek *A katonai potenciál és a háború menete 1914–1918* címmel tömören ismerteti a világháború katonai történetét. Lutz Musner a frontélet hétköznapijairól ír, Erwin A. Schmidl pedig a háború totálissá válását elemzi. A harmadik fejezet *Gazdasági kimerülés és kulturális változás* cím alatt öt tanulmányt tartalmaz. Mark Cornwall a hátszország moráljáért az állami propaganda eszközeivel folytatott küzdelmet elemzi, Wolfgang Maderthaler és Alfred Poser pedig a háború kulturális hatásait, a háború freudi értelemben vett „csalódását” vizsgálja. Tamara Scheer a háború gazdaság, Anatol Schmed-Kowarczik a háború okozta gazdasági kimerülés, míg Pogány Ágnes az osztrák–magyar világháborús pénzügypolitika áttekintését kínálja az olvasónak.

A második, *A soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiától a nemzetállamok új Európjáig* címet viselő kötet alapján véve két fő részből áll. Az elsőt a szerkesztő a birodalom egykori nemzetiségeit képviselő szakembereknek ajánlotta fel arra, hogy mutassák be a világháború korát etnikai nézőpontból. A német fejezetet Holger Afflerbach, a magyart Szabó Dániel, a cseh Ivan Šedivý, a szlovákot Dušan Kováč, a román Răzvan Păraianu, a lengyelt Piotr Szlanta, az ukránt Harald Binder, az olaszt az Elena Tonezzer – Stefan Wedrac szerzőpáros, a délszlávot Marco Trogljić, míg a birodalomban élő zsidóságét Marsha Rozenblit jegyzi. A második rész a sejtelmes *Az árapály változása* (Gezeitenwechsel) címet kapta és négy fejezetből áll. Lothar Höbelt írta meg Ausztria–Magyarország világháború alatti külpolitikájának történetét, Ress Imre a birodalom Lajtán inneni, Helmut Rumpler pedig a Lajtán túli felének 1914–1918 közötti politikátörténetét foglalta össze. Végül Arnold Suppan a Habsburgok államának felbomlását és a világháborút lezáró magyar, illetve osztrák békeszerződést mutatja be.

Érdekes összevetésre kínál alkalmat a jelenkor másik hasonló volumenű, az első világháború történetével foglalkozó vállalkozása, a Cambridge University Press (CUP) által 2014-ben publikált és a Yale egyetem professzora, Jay Winter által szerkesztett *The Cambridge History of the First World War*. Valójában a két mű összehasonlítása sántít: a CUP munkája eleve nemzetközi szerzőgárdát mozgósított, és az első világháborút világtörténeti kontextusban tárgyalta, a bécsi akadémia vállalkozása viszont alapvetően osztrák történészeket foglalkoztatott, akiket néhány külföldi – főként az egykori dunai monarchia utódállamaiban tevékenykedő – szakember egészített ki, a tanulmányok pedig kizárólag Ausztria–Magyarország első világháború alatti történetét dolgozták fel. A két vállalkozás mégis összemérhető abból a szempontból, hogyan lehet jól megválogatott tematikájú történeti tanulmányok segítségével a lehető legsokoldalúbban bemutatni a világháborút. Az összevetés tehát ez esetben arra vonatkozik, hogy a szerkesztők mely témaköröket találták fontosnak, illetve alkalmasnak arra, hogy a belőlük készült tanulmányok segítségével megfelelően plasztikus kép legyen kialakítható a vizsgálandó korszakról – jelen esetben az első világháborúról. A tételes összehasonlítás nyilván értelmetlen: a Cambridge History szerkesztője harmadával nagyobb terjedelemmel, és ennek megfelelően jóval több szempontú elemzéssel gazdálkodhatott. Am az így is szembeötlő különbség, mennyivel több teret szánt Jay Winter a háború hadieseményeinek: a munka egyharmadát kitevő teljes

első kötet a lehető legközvetlenebb módon a frontokon zajló hadműveletekkel foglalkozó tanulmányokból áll. Ezzel szemben az osztrák kiadvány kifejezetten kerüli a hagyományos hadtörténetírás által leggyakrabban alkalmazott narratívákat. Jószerével egyetlen kivételt Rudolf Jeřábek írása (*Katonai potenciál és a háború lefolyása 1914–1918*), ettől eltekintve a „puskaporország” szinte teljesen kimarad a kötetből. Igaz, a *new military history* számára általában szinte érdektelen, amit a katonai alakulatok a frontokon művelnek, és a *Die Habsburgermonarchie* korábbi részeit is sikerült úgy megírni, hogy azokból a hadtörténet lényegében teljesen kimaradt: az V. kötet, amely a fegyveres erővel foglalkozik, néhány oldal terjedelemben ismerteti a tárgyalt korszak osztrák(–magyar) érdekeltségű hadieseményeit, egyébként kizárólag a hadsereg, mint intézmény történetét taglalja. De hát a XI/1. kötet mégiscsak az első világháborúról szól, és talán nem csak a hadtörténészek hiányolják belőle a frontokon zajló események leírását.

Két témát okvetlenül hiányolok a vizsgálat alá vontak köréből, amelynek Ausztria–Magyarország vonatkozásában kiemelt jelentősége van. Az egyik a hadifoglyok ügye. Erwin A. Schmidl tanulmánya röviden említi ugyan, ám a kérdés milliós katonatömegeket érint, sokrétű – politikai, hadijogi, egészségügyi, humanitárius, gazdasági, kulturális stb. – vonatkozásai jól vizsgálhatóak, ennél fogva önálló dolgozat témájaként véleményem szerint nem mellőzhető. A másik a hadijogon esett sérelmek ügye: a civilekkel és az ellenséges katonákkal szemben elkövetett atrocitások. Ismert, hogy sokáig főleg a nyugati fronton történt hasonló jogsértések szerepeltek a történeti irodalomban, a Monarchia érintettsége – a svájci R. A. Reiss cikkei, illetve könyvei ellenére – mégsem merült fel. Ez a helyzet az utóbbi években jelentősen megváltozott: az osztrák–magyar atrocitásoknak hirtelen komoly szakirodalma keletkezett, nem utolsósorban az osztrák Anton Holzer tevékenysége és publikációi nyomán. Ezzel a témával is hasonló a helyzet, mint a hadifoglyokkérdéssel: Lutz Musner tanulmányában kevés szó esik ugyan róla (Holzer neve viszont sajnálatos módon kimaradt a személynevek mutatójából), ám éppen az osztrák érintettség miatt azt gondolom, hogy önálló dolgozatot érdemelne a kérdés tárgyalása.

Összességében elmondható, hogy a régóta várt kézikönyv magas színvonalú tanulmányokban mutatja be az egykori Osztrák–Magyar Monarchia első világháború alatti történetét. A recenzens leginkább azt kifogásolja, ami szerinte a másfélezer oldalas (ebből kétszáz oldalt tesznek ki a különféle mutatók) szakmunkából kimaradt. Lehet, hogy még ennél is nagyobb terjedelemben lett volna szükség? Végül még egy megjegyzés. Ez a munka hiába szól az Osztrák–Magyar Monarchiáról: az osztrák történettudomány produktuma, nem pedig osztrák–magyar közös vállalkozás eredménye. Annak föltétlenül örülnünk kell, hogy a *nem osztrák szerzők* közül a legtöbbben a magyar történészeket képviselhették, a Nagy Háború magyar történetét azonban nekünk magunknak kell megírunk.

Pollmann Ferenc

AZ 1931. ÉS 1942. ÉVI EGYHÁZMEGYEI ZSINATOK

Összeáll., bev. és jegyz. Tengely Adrienn

MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp. 2016. 525 oldal

A MTA Bölcsészettudományi Központjának *A magyar katolikus egyház zsinatai és nagygyűlései (1790–2010)* című kutatási programja 2012-ben célul tűzte ki a 19. és 20. századi magyarországi nemzeti, egyháztartományi és egyházmegyei zsinatok, illetve a katolikus nagygyűlések iratainak kiadását. A forráskiadások között 2015-től kezdve a *Magyar*